درس سوم

وارون تابع

یادآوری

همان‌طور که در فصل تابع کتاب ریاضی ۲ ملاحظه کردید با جابه‌جا کردن مؤلفه‌های زوج‌های مرتب تابع یک‌به‌یک f، تابعی جدید به‌دست می‌آید که وارون تابع f است که آن را با f^{-1} نشان می‌دهیم. یعنی اگر نقطهٔ (a , b) روی نمودار تابع f قرار داشته باشد آن‌گاه نقطهٔ (b , a) روی نمودار تابع f^{-1} قرار دارد:

$$(a , b) \in f \Rightarrow (b , a) \in f^{-1}$$

بنابراین نمودار تابع f و تابع وارون آن نسبت به خط $y = x$ (نیمساز ربع اوّل و سوم) قرینه‌اند.

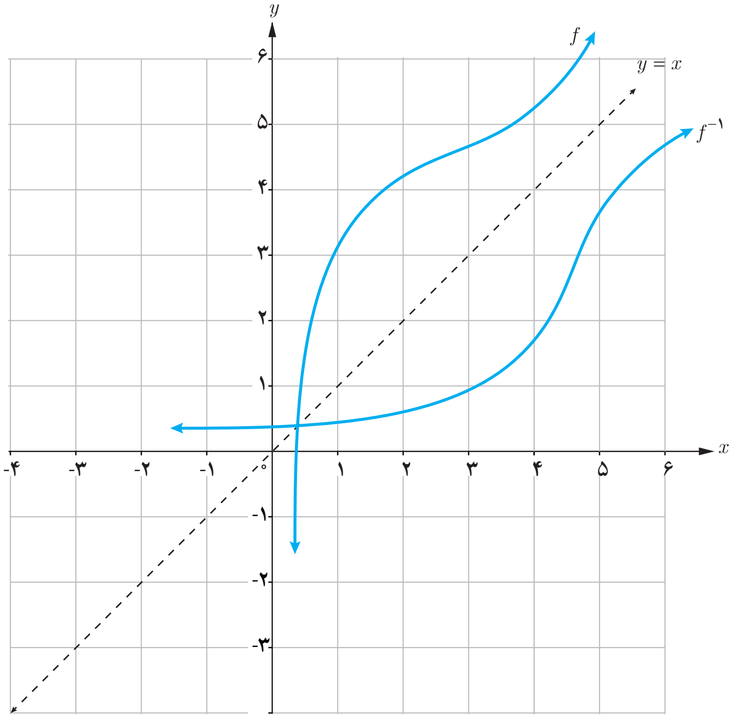

مثال:

اگر $f = \{(۱,۴),(۲,۳),(۳,۵)\}$ آن‌گاه:

$$f^{-1} = \{(۴,۱),(۳,۲),(۵,۳)\}$$

خواهیم داشت:

$$\begin{cases} (fof^{-1})(۴) = f\left(f^{-1}(۴)\right) = f(۱) = ۴ \\ (fof^{-1})(۳) = f\left(f^{-1}(۳)\right) = f(۲) = ۳ \\ (fof^{-1})(۵) = f\left(f^{-1}(۵)\right) = f(۳) = ۵ \end{cases}$$

بنابراین به ازای هر x متعلق به دامنهٔ تابع f^{-1} داریم:

$$(fof^{-1})(x) = x$$

همچنین :

$$\begin{cases}(f^{-1}of)(1)=f^{-1}\big(f(1)\big)=f^{-1}(4)=1\\(f^{-1}of)(2)=f^{-1}\big(f(2)\big)=f^{-1}(3)=2\\(f^{-1}of)(3)=f^{-1}\big(f(3)\big)=f^{-1}(5)=3\end{cases}$$

بنابراین به ازای هر x متعلق به دامنهٔ تابع f داریم :

$$(f^{-1}of)(x)=x$$

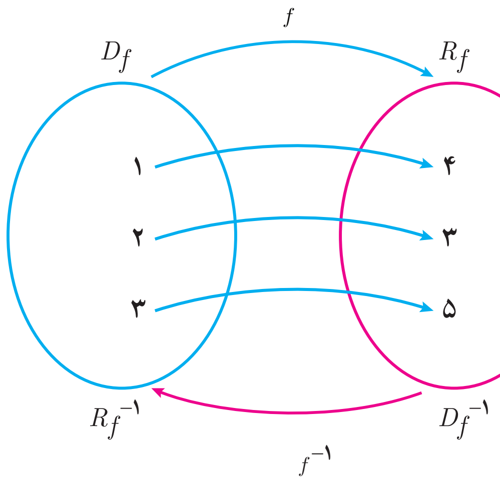

به‌طور کلی اگر f تابعی یک‌به‌یک باشد و f^{-1} تابع وارون آن باشد، نمودار زیر ارتباط f و f^{-1} را نشان می‌دهد.

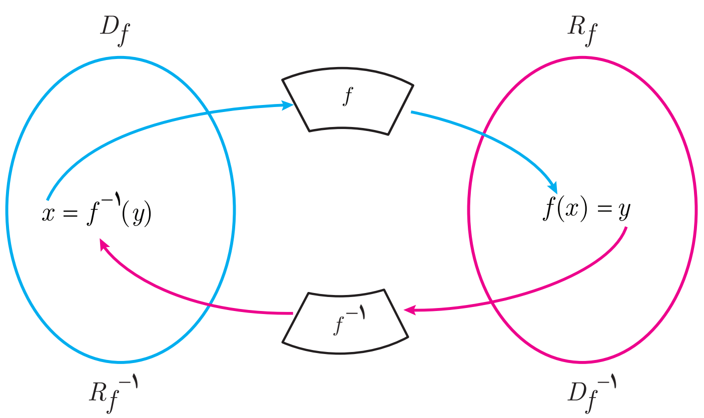

اگر f تابعی وارون‌پذیر و f^{-1} وارون آن باشد، همواره داریم :

$$f\big(f^{-1}(x)\big)=x:x\in D_{f^{-1}}$$

$$f^{-1}\big(f(x)\big)=x:x\in D_f$$

برعکس اگر دو تابع در دو تساوی فوق صدق کنند، آنگاه یک‌به‌یک هستند و وارون یکدیگرند.

مثال : نشان دهید توابع f و g وارون یکدیگرند.

$$f(x)=۳x-۴$$

$$g(x)=\frac{x+۴}{۳}$$

باید ثابت کنیم ترکیب دو تابع f و g برابر تابع همانی است، یعنی :

$$(fog)(x)=f\big(g(x)\big)=۳g(x)-۴=۳(\frac{x+۴}{۳})-۴=x$$

همچنین :

$$(gof)(x)=g\big(f(x)\big)=\frac{f(x)+۴}{۳}=\frac{۳x-۴+۴}{۳}=x$$

بنابراین دو تابع f و g وارون یکدیگرند.

برای به‌دست آوردن ضابطهٔ تابع وارون یک تابع یک‌به‌یک مانند f، در معادلهٔ $y=f(x)$ در صورت امکان x را برحسب y محاسبه می‌کنیم، سپس با تبدیل y به x، $f^{-۱}(x)$ را به‌دست می‌آوریم.[۱]

مثال : اگر $f(x)=\sqrt{x+۳}$ ، دامنه و برد توابع f و $f^{-۱}$ را به‌دست آورده و نمودار آنها را رسم کنید، ضابطهٔ $f^{-۱}$ را نیز به‌دست آورید.

تابع f یک‌به‌یک است، بنابراین دارای وارون است.

$$\begin{cases} R_f=[۰,+\infty) \\ D_{f^{-۱}}=[۰,+\infty) \end{cases} \qquad \begin{cases} D_f=[-۳,+\infty) \\ R_{f^{-۱}}=[-۳,+\infty) \end{cases}$$

$$y=\sqrt{x+۳}$$

$$y^۲=x+۳$$

$$x=y^۲-۳$$

$$f^{-۱}(x)=x^۲-۳$$

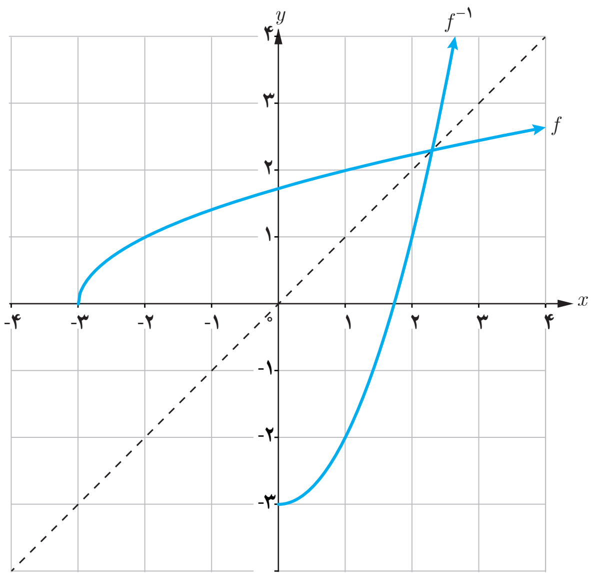

۱ــ توابع مورد نظر در این درس توابع خطی، درجهٔ ۲، $\sqrt{ax+b}$، $x^۳$، $\sqrt[۳]{x}$ است.

کار در کلاس

ضابطهٔ تابع وارون توابع زیر را به‌دست آورید. دامنه و برد هر تابع را نیز مشخص کنید.

الف) $f(x) = -\frac{1}{2}x + 3$

ب) $g(x) = 1 + \sqrt{x-2}$

پ) $h(x) = x^2 + 1$

از سال قبل می‌دانید که اگر تابعی یک‌به‌یک نباشد وارون‌پذیر هم نیست. اما گاهی با محدود کردن دامنهٔ یک تابع، می‌توان تابعی یک‌به‌یک به‌دست آورد. به‌طور مثال تابع $f(x) = x^2$ یک‌به‌یک نیست ولی با محدود کردن دامنهٔ تابع به بازهٔ $[0, +\infty)$ و یا $(-\infty, 0]$ تابعی یک‌به‌یک به‌دست می‌آید.

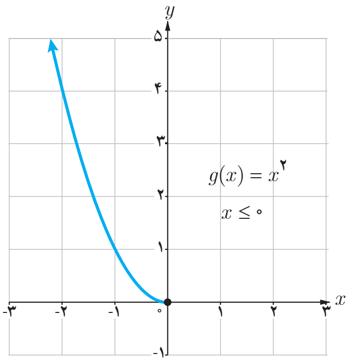

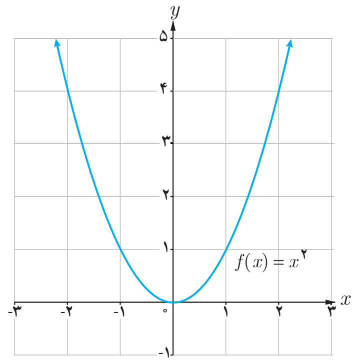

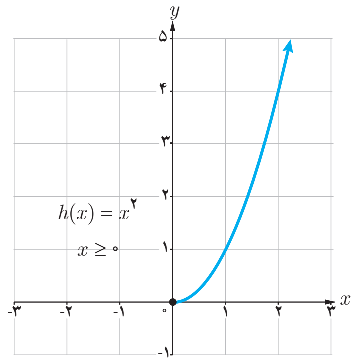

مثال: نمودار تابع $h(x) = x^2 - 2x + 2$ نشان می‌دهد که این تابع یک‌به‌یک نیست. اما می‌توان با محدود کردن دامنهٔ این تابع آن را طوری محدود کرد که تابعی یک‌به‌یک به‌دست آید و سپس وارون آن را محاسبه کرد.

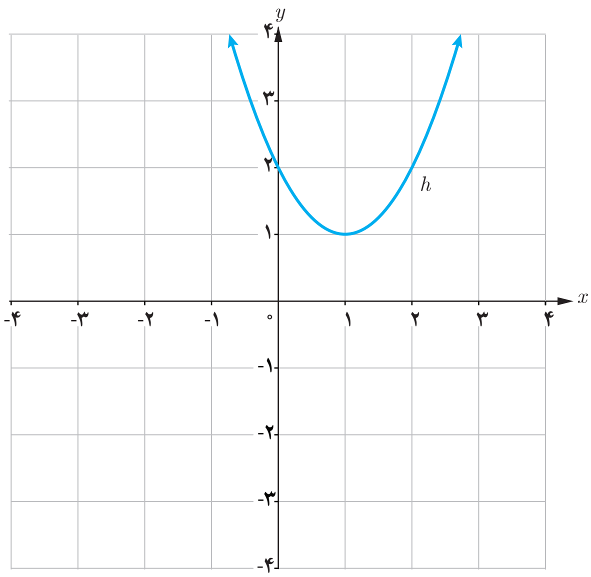

$$h(x) = x^2 - 2x + 2 = (x-1)^2 + 1$$

مثلاً دامنهٔ تابع f را به بازهٔ $[1, +\infty)$ محدود می‌کنیم. ضابطهٔ تابع جدید که آن را $k(x)$ می‌نامیم با ضابطهٔ $h(x)$ برابر است اما دامنهٔ تابع h مجموعهٔ اعداد حقیقی و دامنهٔ تابع k بازهٔ $[1, +\infty)$ است.

در تابع k، x را برحسب y به‌دست می‌آوریم:

$$k(x) = (x-1)^2 + 1$$

$$y = (x-1)^2 + 1$$

$$(x-1)^2 = y - 1$$

$$x - 1 = \pm\sqrt{y-1}$$ جواب منفی غیرقابل قبول است. (چرا؟)

$$x = \sqrt{y-1} + 1$$

$$k(x) = \sqrt{x-1} + 1$$

نمودار k و k^{-1} به‌صورت زیر است :

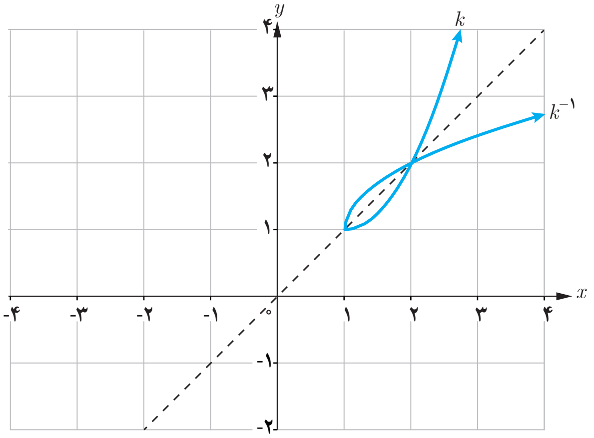

مثال : اگر $f=\left\{(۰,-۱),(۲,\frac{۱}{۲}),(-۳,\sqrt{۲}),(۱,۵)\right\}$ و $g=\left\{(-۱,-۳),(۵,۲),(\frac{۱}{۲},۰),(۴,۶)\right\}$ توابع زیر را به‌دست آورید :

الف) $f^{-۱}=\left\{(-۱,۰),(\frac{۱}{۲},۲),(\sqrt{۲},-۳),(۵,۱)\right\}$

ب) $g^{-۱}=\left\{(-۳,-۱),(۲,۵),(۰,\frac{۱}{۲}),(۶,۴)\right\}$

پ) $(fog)^{-۱}$

$$fog:\begin{cases}(fog)(-۱)=f\left(g(-۱)\right)=f(-۳)=\sqrt{۲}\\(fog)(۵)=f\left(g(۵)\right)=f(۲)=\frac{۱}{۲}\\(fog)(\frac{۱}{۲})=f\left(g(\frac{۱}{۲})\right)=f(۰)=-۱\\(fog)(۴)=f\left(g(۴)\right)=f(۶)\quad \text{تعریف نشده}\end{cases}$$

$$fog=\left\{\left(-۱,\sqrt{۲}\right),\left(۵,\frac{۱}{۲}\right),\left(\frac{۱}{۲},-۱\right)\right\}$$

$$(fog)^{-۱}=\left\{\left(\sqrt{۲},-۱\right),\left(\frac{۱}{۲},۵\right),\left(-۱,\frac{۱}{۲}\right)\right\}$$

ت) $$g^{-۱}of^{-۱}:\begin{cases}(g^{-۱}of^{-۱})(-۱)=g^{-۱}\left(f^{-۱}(-۱)\right)=g^{-۱}(۰)=\frac{۱}{۲}\\(g^{-۱}of^{-۱})(\frac{۱}{۲})=g^{-۱}\left(f^{-۱}(\frac{۱}{۲})\right)=g^{-۱}(۲)=۵\\(g^{-۱}of^{-۱})(\sqrt{۲})=g^{-۱}\left(f^{-۱}(\sqrt{۲})\right)=g^{-۱}(-۳)=-۱\\(g^{-۱}of^{-۱})(۵)=g^{-۱}\left(f^{-۱}(۵)\right)=g^{-۱}(۱)\quad \text{تعریف نشده}\end{cases}$$

$$g^{-۱}of^{-۱}=\left\{(-۱,\frac{۱}{۲}),(\frac{۱}{۲},۵),(\sqrt{۲},-۱)\right\}$$

همان‌طور که می‌بینید دو تابع $(fog)^{-۱}$ و $g^{-۱}of^{-۱}$ مساوی‌اند.

کار در کلاس

اگر $f(x)=x+۴$ و $g(x)=۲x-۵$، ضابطه توابع زیر را به‌دست آورید.

ب) $f^{-۱}og^{-۱}$

الف) $g^{-۱}of^{-۱}$

ت) $(gof)^{-۱}$

پ) $(fog)^{-۱}$

کار در کلاس

درستی یا نادرستی جملات زیر را بررسی کنید.

الف) اگر f یک‌به‌یک باشد آنگاه $f^{-۱}$ نیز یک‌به‌یک است.

ب) اگر f تابعی یک‌به‌یک و صعودی باشد، آنگاه $f^{-۱}$ نیز صعودی است.

پ) اگر g تابعی یک‌به‌یک و نزولی باشد، آنگاه $g^{-۱}$ نیز نزولی است.

تمرین

۱) ضابطهٔ تابع وارون توابع یک‌به‌یک زیر را محاسبه کنید.

الف) $f(x)=\dfrac{-۸x+۳}{۲}$

ب) $g(x)=-۵-\sqrt{۳x+۱}$

۲) در مورد هر کدام از قسمت‌های زیر نشان دهید که f و g وارون یکدیگرند.

الف) $f(x)=\dfrac{-۷}{۲}x-۳$, $g(x)=-\dfrac{۲x+۶}{۷}$

ب) $f(x)=-\sqrt{x-۸}$, $g(x)=۸+x^{۲}\ x\leq ۰$

۳) وارون تابع زیر را رسم کنید.

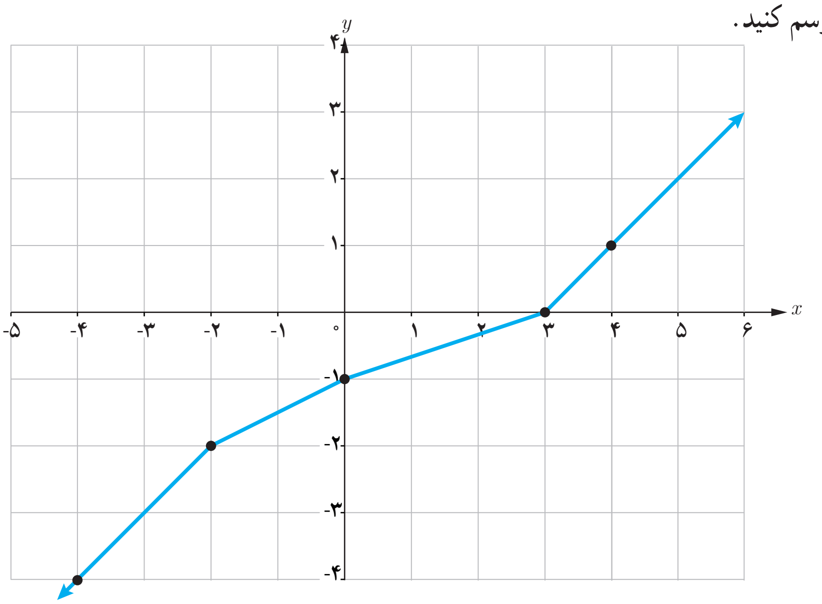

۴ توابع زیر یک‌به‌یک نیستند. حداقل به دو صورت از آنها تابعی یک‌به‌یک بسازید.

الف) $f(x) = |x|$

ب) $g(x) = -x^۲$

پ) $h(x) = x^۲ + ۴x + ۳$

۵ از نمودار روبه‌رو برای تکمیل جدول استفاده کنید.

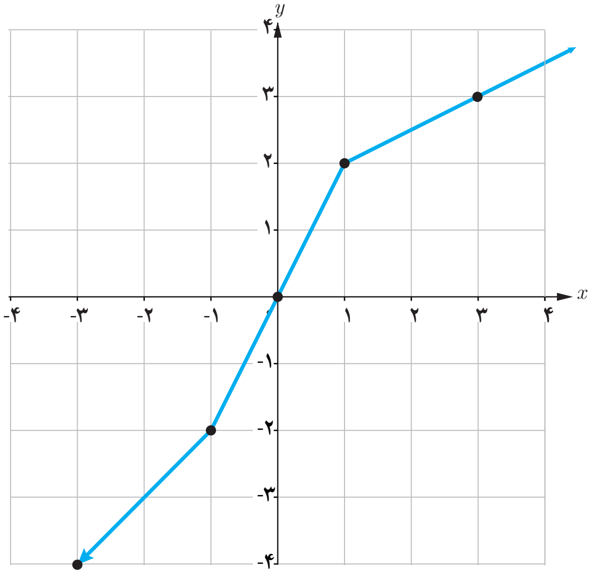

x	-۴	-۲	۲	۳
$f^{-۱}(x)$	...	...	...	...

آیا با توجه به این جدول می‌توانید نمودار $f^{-۱}$ را رسم کنید؟

۶ اگر $f(x) = \frac{۱}{۸}x - ۳$ و $g(x) = x^۳$، مقادیر زیر را به‌دست آورید.

الف) $(f^{-۱} o g^{-۱})(۱)$

ب) $(f^{-۱} o f^{-۱})(۶)$

پ) $(f o g)^{-۱}(۵)$

ت) $(g^{-۱} o f^{-۱})(۵)$